

Klimakrisens tid

Trykt i Arr – idéhistorisk tidskrift 2-2017, s. 33–47.

Kyrre Kverndokk,

Professor i kulturvitenskap

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

kyrre.kverndokk@uib.no

«Klima er den største utfordringen vår klode står overfor», uttalte Kristelig Folkepartis leder, Knut Arild Hareide, i forbindelse med budsjettforliket mellom den blå-blå regjeringen og støttepartiene i desember 2015.¹ De fleste vil være enig med Hareide. For noen tiår siden ville imidlertid formuleringen vært meningsløs. Ikke bare fordi bevisstheten om den globale oppvarmingen er nokså ny. Men også fordi ordbruken er ny. Tidligere viste *klima* til gjennomsnittlige værforhold i et avgrenset område, men i løpet av et par tiår er det blitt vanlig å bruke begrepet som et synonym for menneskeskapt global oppvarming. I takt med denne begrepsforskyvningen har det utviklet seg et vokabular der et en slik betydning av begrepet inngår. Da jeg begynte arbeidet med denne artikkelen åpnet jeg avisen, og leste en artikkel om global oppvarming av *Dagsavisens* kommentator Hege Ulstein. I en og samme artikkel brukte hun begreper som *klimaspørsmålet*, *klimatrusselen*, *klimaproblemene*, *klimadiplomati*, *klimapolitikken*, *klimaarbeidet*, *klimaskepsis* og *klimafornektelse*.² Dette er typiske begreper i det språket som var vokst frem for å beskrive global oppvarming. I slik språkbruk er *klima* et entallsbegrep. Det er *ett* altomfattende, globalt klima, ikke flere klimaer i betydning klimasoner eller lokalt avgrensede klimaområder. Disse sammensatte klimaordene har også en innforstått endringsdimensjon, og de impliserer en årsakssammenheng mellom menneskelig handling og naturens endringer. Ellers ville ikke ord som *klimaarbeid*, *klimaskepsis* og *klimafornektelse* gi mening. Og sist, men ikke minst er det innbakt en krsedimensjon i alle disse klimaordene. Denne krsedimensjonen kommer direkte til uttrykk i ord som *klimatrusselen* og *klimaproblemene*. Når vi i dag snakker om *klima* konnoterer altså begrepet en klimakrise.

Selve begrepet *klimakrise* ser ut til å være nokså nytt. Et søk i NB N-gram viser ingen forekomster av begrepet før tusenårsskiftet, men etter den tid er bruken skutt i været.³ Tekstkorpuset i denne databasen er det digitaliserte biblioteket til Nasjonalbiblioteket.

Dermed gir det en god, men ikke fullstendig oversikt over ordfrekvensen i norske publikasjoner. Tendensen i NB N-gram blir bekreftet av et søk i Google N-Gram. Søket viser at begrepet «climate crisis» forekommer fra midten av 1980-tallet, men det er først mot slutten av 1990-tallet at begrepet ble vanlig.⁴ I likhet med klimabegrepet er klimakrisen et entallsbegrep. Mens klimabegrepet gjerne blir brukt i ubestemt form, som en evigvarende og uavgrenset størrelse, opptrer klimakrisen som regel i bestemt form. Det er med på å understreke det singulære. Klimakrisen er én. Den er global og altomfattende. Slik sett er klimakrisen det begrepshistorikeren Reinhardt Koselleck har kalt en *kollektivsingular*.⁵

Klimakrisen handler ikke bare om utslipp av drivhusgasser, stadig stigende gjennomsnittstemperaturer, stigende havnivåer, smeltende isbreer og et våtere og villere klima. Klimakrisen handler også om tid – om tidsskalaer, tempo og akselerasjon, og ikke minst om menneskehetens og klodens fremtid. I denne artikkelen skal jeg se nærmere på klimakrisens tidsdimensjon. Hensikten med artikkelen er å vise noen av de implikasjonene klimakrisen har for tidsoppfatninger i vår tid. Har det globaliserte og altomfattende begrepet om klimakrisen bidratt til at grunnpremisset for historisk tenking endret seg? Med utgangspunkt i begreper om *klimakrisen* skal jeg diskutere senmoderne tidsforståelser, slik de kommer til uttrykk i møtepunktet mellom forskningsformidling, politikk og journalistikk. Artikkelen undersøker tidsforståelse på to måter. Den drøfter først hvilke tidssjikt som er i spill i diskursen om klimakrisen. Deretter retter den fokuset mot hvordan to konkurrerende fremtidsscenarier, *bærekraftig utvikling* og *klimakatastrofen*, organiserer forholdet mellom nåtiden og fremtiden.⁶

I diskursanalytiske termer kan krisebegrepet betraktes som et nodalpunkt i det språket som blir brukt for å omtale global oppvarming. Nodalpunkter er privilegerte begreper som organiserer diskurser og gir betydning til andre begreper i samme diskurs.⁷ Slike begreper har ikke nødvendigvis noen fiksert betydning, men de blir betydningsfulle i relasjon til andre begreper. Metodisk sett skal artikkelen undersøke klimakrisen som klimadiskursens nodalpunkt. Det innebærer at jeg skal diskutere hva dette begrepet kan innebære ved å se nærmere på noen av de begrepene som er med på å tilføre det mening. I tillegg til *bærekraftig utvikling* og *klimakatastrofen* vil *antropocen* og *det grønne skiftet* være slike begreper.

Krise og historisitet

Krise er i seg selv et temporalt begrep. Det impliserer et før og et etter. Slik sett kan det være et godt utgangspunkt for å studere hvordan forholdet mellom fortid, nåtid og fremtid blir forstått og kommer til uttrykk. Begrepshistorikeren Reinhart Koselleck betraktet da også krisebegrepet som et historisk grunnbegrep. Det vil si at det er et av de begrepene som har vært med på å forme forståelse av historisitet og temporalitet.⁸

Koselleck var spesielt interessert i å forstå overgangen mellom en tidligmoderne og moderne historieforståelse. Han argumenterte for at fortiden og nåtiden var betraktet som del av et sammenhengende erfaringsrom i førmoderne tid. Så lenge den kristne eskatologien satte absolutte grenser for forventningene til fremtiden, ble ikke fremtiden oppfattet som vesensforskjellig fra fortiden eller nåtiden. Innenfor rammene av Guds plan var verden grunnleggende sett uforanderlig.⁹ Dermed var ikke fortidige erfaringer og forventninger til fremtiden adskilte kulturelle kategorier. *Forventningshorisonten* var altså ikke vesensforskjellig fra *erfaringsrommet*. Dette endret seg i løpet av hundreåret mellom 1750 og 1850. Da ble eskatologiens tidsrammer erstattet av en åpen fremtid. Samtidig ble det mulig å forestille seg en ny forventningshorisont, uten et fiksert slutt punkt. Forventningshorisonten ble med andre ord adskilt fra erfaringsrommet, og ble til en selvstendig temporal kategori.¹⁰ Koselleck har undersøkt adskillelsen mellom disse tidskategoriene på begrepsnivå. Han har blant annet vist hvordan krisebegrepet, med dets mange konnotasjoner om potensiell foranderlighet og en ukjent fremtid, bredte om seg i alle samfunnsfærer på begynnelsen av 1800-tallet. Ut fra krisebegrepets utbredelse å dømme kan moderniteten betraktes som krisens tidsalder, hevder han.¹¹ I hans historieforståelse er *krise* en form for grunnstruktur i modernitetens foranderlighet.¹²

Denne artikkelen er inspirert av Kosellecks forståelse av krisebegrepet. Det vil si at jeg ikke bare forstår krise som et sentralt begrep i det senmoderne klimavokabularet. Jeg forstår også krisen mer grunnleggende, som et strukturerende element i vår tids oppfatning av historisitet, i den forstand at kriser organiserer forholdet mellom erfaringsrom og forventningshorisont.

Drøftelsen bygger samtidig på historikeren François Hartogs tese om at det har skjedd et skifte i vestlig historieforståelse i løpet av de siste tiårene. Hartog har introdusert begrepet *historisitetsregime* som et begrep for å studere måter tidserfaringer er organisert og kommer til uttrykk på. Han har brukt dette begrepet for å kunne beskrive historiske endringer av historieforståelser. Det er Hartogs ambisjon er å studere tidens orden, og han legger ikke skjul

på at han er inspirert av Foucault. Han mener at det er likheter mellom Foucaults arbeid med å forstå diskursens orden og hans egen ambisjon om å forstå hvordan tidserfaringer er organisert.¹³ Mens diskurser strukturerer måter å tenke og uttrykke seg på, strukturerer historisitetsregimer måter å erfare og uttrykke tid på.

Hartog beskriver de endringene i historisk tenkning som skjedde mellom 1750 og 1850 som fremveksten av et moderne historisitetsregime. Dette regimet var både historiserende og fremskrittrettet. Vår tid er derimot nåtidssentrert, mener Hartog. I denne nåtidsorienteringen eller *presentismen*, for å bruke hans begrep, blir ikke fortiden tillagt samme verdi som før. Den fortiden som blir betraktet som relevant for nåtiden, får en stadig kortere tidshorison. Samtidig er forholdet mellom fortid og nåtid snudd på hodet. Mens fortiden tidligere ble brukt som tolkningsnøkkel for å forstå nåtiden, brukes nå nåtiden som tolkningsnøkkel for å forstå fortiden.¹⁴

I likhet med Koselleck betrakter også Hartog *krisen* som et strukturerende element i vestlig historieforståelse. Fremveksten av det presentistiske historisitetsregimet har gått over tid, men Hartog mener at den økende bevisstheten om en planetarisk økologisk krise på 1980 og 1990-tallet har vært en viktig drivkraft i denne prosessen. Denne krisen gjorde ikke bare fortiden irrelevant som erfaringsgrunnlag. Krisen gjorde også at forventningene til fremtiden ble fundamentalt endret. I det moderne historisitetsregimet var fremskritt og fremtid to sider av samme sak. I dag er derimot selve fremskrittstanken i krise, hevder Hartog.¹⁵ For fremskrittet er blitt erstattet av en frykt for kommende globale risikoer og en påtrengende usikkerhet om hva fremtiden vil bringe.

Tid i antropocen

Skal vi tro Hartog er klimakrisen et egnet undersøkelsesområde for å forstå grunnstrukturen i det senmoderne historisitetsregimet. Klimakrisen har gjort at naturvitenskapen er blitt en premissleverandør for samfunnsdebatten. Et første steg på veien mot å forstå klimakrisens tidsdimensjon er derfor å se nærmere hvilke tidssjikt som er i spill i den naturvitenskapelige forskningen om global oppvarming.

I innledningen til FNs klimapanelers *Synthesis Report* fra 2014 blir det slått fast at:

Hvert av de tre siste tiårene har det vært suksessivt varmere enn i noe foregående tiår siden 1850. Perioden fra 1983 til 2012 var *svært sannsynlig* den varmeste 30-årsperioden på den nordlige halvkule i løpet av de siste 800-årene, [...] og *sannsynligvis* den varmeste 30-årsperioden i løpet av de 1 400 siste årene (middels sikkerhet).¹⁶

I dette korte avsnittet opererer klimapanelet med tidsintervaller på 30 år, og tidsrom på 163, 800 og 1400 år. Når endringene i konsentrasjonen av drivhusgasser i atmosfæren blir presentert noen sider lenger ute i rapporten, er tidsrammen 800 000 år. I rapporten blir det vekselvis brukt tidsangivelser som viser til historiske fenomener som den industrielle revolusjonen og tidsangivelser som viser til langsomme geofysiske prosesser. Denne stadige vekslingen mellom korte og svært lange tidsrom – mellom vår nære fortid og de lange geofysiske tidsspennene – kjennetegner ikke bare klimapanelets rapporter. Slik sammenfiltring av historisk tid og naturvitenskapelig dyptid er grunnleggende for all naturvitenskapelig forskning på vår tids globale oppvarming. Mens geologer, geofysikere og klimatologer tidligere kunne ha naturlovene som utgangspunkt for å forklare jordklodens utvikling, må de nå også ta hensyn til menneskehetens uforutsigbare historiske utvikling. I et lengre geofysisk tidsspenn er derfor jordens fremtid blitt høyst uviss.

Denne uvissheten er karakteristisk for den geologiske epoken som kalles *antropocen*. Begrepet ble lansert av den nobelprisvinnende atmosfærekjemikeren Paul Crutzen i 2000. Han argumenterte for at epoken *holocen*, det vil si epoken etter siste istid, var over og at den var erstattet av en menneskepåvirket epoke. Menneskehetens påvirkninger på jordens system var så omfattende og varige at mennesket ikke lenger kunne oversees som geologisk aktør. Et av hans hovedargumenter for å innføre en menneskeskapt geologisk epoke var at de menneskeskapte utslippene av CO₂ i atmosfæren ville påvirke jordsystemet i minst 50 000 år fremover.¹⁷ Slik sett spilte utslippene av klimagasser en vesentlig rolle i etableringen av antropocen-begrepet.

Dette begrepet har imidlertid vært omdiskutert blant geologer. Diskusjonen har delvis dreid seg om hvorvidt det kunne sies å være en egen geologisk epoke, og delvis om når denne epoken i så fall begynte. Jordbruksrevolusjonen, så vel som den industrielle revolusjonen og tidspunktet for de første atomprøvesprengningene har vært foreslått som mulige starttidspunkter.¹⁸ I 2009 ble det nedsatt en internasjonal geologisk arbeidsgruppe som skulle utrede dette epokebegrepet for Den internasjonale stratigrafiske kommisjonen. Syv år senere konkluderte arbeidsgruppen med at menneskets påvirkninger på jordsystemet er så

grunnleggende at antropocen må regnes som en egen epoke. Tidspunktet for overgangen mellom holocen og antropocen ble satt til rundt 1950. Begrunnelsen var at både energiforbruket og befolkningsveksten skjøt fart på denne tiden. Men enda viktigere var det at prøvesprengningene av atombomber hadde satt varige geologiske avtrykk.¹⁹ I denne tidsfastsettelsen blir historiske hendelser og historisk utvikling brukt som argumenter for et geologisk epokeskifte. Samtidig blir en historisk tidsskala overført til geologisk tidsregning. Arbeidsgruppen har satt et – i geologisk sammenheng – svært presist tidspunkt for overgangen mellom holocen og antropocen. Mens geologien vanligvis opererer med tidsavgrensninger på tusener eller til og med millioner av år, opererer denne arbeidsgruppen på tiårsnivå. Riktignok er en epoke det laveste nivået i det geologiske klassifikasjonssystemet, der tidsavgrensningene er mer presise. Det har likevel ikke vært opplagt at antropocen skulle regnes som en epoke. Det har vært argumenter for at det i stedet burde regnes som en periode – som er det geologiske nivået over epoke.²⁰ Da arbeidsgruppen skulle ta sin avgjørelse, stemte faktisk to av medlemmene for at antropocen skulle regnes som en æra, som er det overordnede nivået i den geologiske periodiseringen. Disse to mente altså at det var tungtveiende grunner til å hevde at den kenozoiske æra, som startet for 65 millioner år siden, tok slutt i årene etter annen verdenskrig.²¹

På siste halvdel av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet var etableringen av dyptiden som tidsskala og oppdagelsen av de universelle prinsippene for jordens geologiske utvikling med på å sprengne rammene for den bibelske tidsregningen. Dermed var geologien som vitenskap en viktig drivkraft i adskillellesprosessen mellom dyptid og historisk tid, og mellom natur og kultur som adskilte «ontologiske sektorer».²² Slik var geologien også viktig for overgangen fra en førmoderne til en moderne historieforståelse.²³ I dag er derimot geologien med på bringe dyptid og historisk tid sammen igjen, gjennom innføringen av begrepet antropocen.²⁴

I løpet av de siste årene har antropocen-begrepet bredt om seg, langt utenfor geologien.²⁵ Til tross for at det ikke nødvendigvis har vært den globale oppvarmingen som har vært mest avgjørende for etableringen av antropocen som et geologisk epokebegrep, har begrepet utenfor naturvitenskapelige kretser nærmest blitt ensbetydende med klimakrisen.²⁶ Denne meningsforskyvningen reduserer vår tids komplekse planetariske krise – som blant annet også favner global overbefolkning, overbeskatning av naturressurser, en dramatisk reduksjon i klodens biologiske mangfold og ulike former forurensing – til å gjelde én enkeltfaktor.²⁷

Vitenskapssosiologen Mike Hulme har argumentert for at det han kaller klimareduksjonisme dominerer diskurser om miljøet, samfunnet og fremtiden. Det innebærer at klimakrisen skyver andre miljøutfordringer i bakgrunnen, samtidig som klimaendringene får forrang fremfor økonomiske, politiske, sosiokulturelle og religiøse fremtidsvariabler. Dermed får også naturvitenskapens fremtidsmodelleringer forrang fremfor andre kunnskapsfelt som ellers blir lagt til grunn for fremtidsanalyser, det vil si samfunnsvitenskap og humaniora.²⁸

Ansvarlighetens imperativ

Klimakrisen gjør at det historiske nået også blir et geologisk og økologisk nå.²⁹ Dette nået blir gjerne fremstilt som et vippepunkt i både historien og naturhistorien. For det er en stadig sterkere politisk bevissthet om at dagens handlinger vil endre fremtiden for alltid, ikke bare fremtidens samfunn, men også fremtidens geologi og økologi. Dermed er fremtidens globale risikoer blitt nåtidige problemer. Hartog har påpekt at denne erkjennelsen har gjort at forholdet mellom fremtiden og nåtiden nå blir strukturert etter det han kaller *ansvarlighetens imperativ*.³⁰

Tidsdimensjonen i dette imperativet er kompleks og nokså abstrakt. Denne tidsdimensjonen innebærer ikke bare en sammenfiltrering av den lange dyptiden og den relativt mye kortere historiske tiden. Den innebærer også en sammenveving av vidt forskjellige tempo, det vil si dyptidens regelmessigheter og langsomme endringstakt og den historiske tidens uforutsigbarhet og akselererende endringer. For på den ene siden haster det med å redusere klimagassutslippene. På den andre siden er ikke resultatene av slike utslippsreduksjoner umiddelbare eller direkte observerbare. Tvert imot ligger resultatene langt frem i tid. Dagens handlinger vil ha konsekvenser for den klimatiske utviklingen det kommende hundreåret, men de vil også kunne ha store konsekvenser for jordsystemet inn i fjern fremtid. Skalanivået er så stort at det overskrider rekkevidden for vår historieforståelse, hevder historikeren Dipesh Chakrabarty.³¹

Både skalanivå og tidsperspektiv gjør klimaendringene erfaringsfjerne for enkeltmennesket. I møtepunktet mellom forskningsformidling, journalistikk og politisk klimadiskurs har det imidlertid etablert seg et tilsynelatende erfaringsnært språk. 30. desember 2016 uttalte forskningsleder ved CICERO, Bjørn H. Samset, til *Dagsavisen* at: «Det er vanskelig å nå frem til folk når de store konsekvensene av klimaendringene ligger langt frem i tid. Man må appellere til folk ved å si at barna og barnebarna dine vil få det verre.»³² Dette er en velkjent

retorisk strategi. Den samme generasjonsretorikken ble brukt allerede i den såkalte Brundtland-rapporten *Vår felles framtid* fra 1987.³³

Barack Obama benyttet seg også av denne retorikken da han holdt sin tale i forbindelse med åpningen av FNs klimamøte i Paris 30. november 2015. Talen var i sin helhet strukturert rundt forholdet mellom generasjonene, og den tok utgangspunkt i vår generasjons mulighet og forpliktelse til å handle for å skape «[en] verden som er våre barn verdig».³⁴

Generasjonsretorikken fungerer godt fordi den gjør abstrakte fenomener til noe håndfast og forståelig. Samtidig gjenspeiler den en bestemt måte å tenke om fremtiden på. For det er ikke bare klimaendringene som blir mindre abstrakte når de blir knyttet til det erfaringsnære hverdagslivet. Fremtiden blir også en langt mindre abstrakt tidskategori hvis vi knytter den til familien og vårt eget livsløp. I tillegg til dyptid og historisk tid er det som kan kalles familietid et tidssjikt som strukturerer hvordan vi tenker og snakker om klimakrisen.³⁵

Mens den historiske tiden er lineær, er familietiden syklisk. Familietiden er strukturert etter familielivets tradisjonelle generasjonssyklus med samboerskap eller ekteskap, barnefødsel, barna som vokser opp og etter hvert flytter hjemmefra og aldrende foreldre som trenger omsorg og dør.

Gjennom familieanekdoter om historiske begivenheter blir generasjonssyklusene knyttet til den historiske tiden. I min egen familie er det flere slike anekdoter. En av dem forteller om oldefaren min som drev skysstasjon, og som skyssset kongen av Siam da han var på Norgesreise i 1907. En annen forteller om den gang farfaren min hilste på Nikita Khrusjtsjov. Lignende anekdoter om foreldre, besteforeldre eller oldeforeldre som har vært i nærkontakt med viktige historiske personer eller hendelser finnes i de fleste, om ikke alle familier. Gjennom slike anekdoter kommer den store historien tettere innpå hverdagslivet og erfart fortid. På tilsvarende måte blir den store fremtiden – klodens fremtid – knyttet til den erfaringsnære hverdagen når den blir skrevet inn i familietiden, som fremtiden til våre barn og barnebarn.

Når det blir snakket om klimakrisen i familietidens termer, så innebærer det mer enn å gjøre et abstrakt budskap forståelig for folk flest. Familietiden minker avstanden mellom handling og konsekvens både i tid og i sosialt rom. Det handler ikke om jordsystemet, smeltende polis

eller et langsomt stigende havnivå. Det handler om våre egne barns ve og vel. Slik understreker familietiden betydningen av å handle her og nå.

Generasjonstenkingen konkretiserer det Hartog kaller ansvarlighetens imperativ. For familietiden skaper kontinuitet mellom nåtiden og fremtiden på temmelig konkrete måter. Fremtidens nærvær i nåtiden er et stadig tilbakevendende tema i politisk retorikk. Et eksempel er Obamas tale under klimatoppmøtet i Paris i 2015:

Og la det ikke være noe tvil, den neste generasjonen følger med på hva vi gjør. For litt over en uke siden var jeg i Malaysia og holdt et folkemøte for unge mennesker, og det første spørsmålet jeg fikk var fra en ung indonesisk kvinne. Og det handlet ikke om terrorisme, det handlet ikke om økonomi, det handlet ikke om menneskerettigheter. Det handlet om klimaendringer. Og hun spurte om hvorvidt jeg var optimistisk når det gjelder hva vi kan oppnå her i Paris, og hva unge mennesker som henne kunne gjøre for å hjelpe. [...] Jeg vil vise hennes lidenskapelige, idealistiske unge generasjon at vi bryr oss om deres framtid.³⁶

Sitatet illustrerer hvordan ansvarlighetens imperativ krymper tidshorisonten. Det er den nært forestående fremtiden som kommer i fokus. Generasjonstenkingen visker nærmest ut skillet mellom nåtiden og fremtiden som tidskategorier. Fremtiden blir snarere inkludert i et utvidet nå.³⁷

Ansvarlig handling her og nå innebærer imidlertid både planlegging og omstilling. Det gjør nået til en nokså tøyelig tidskategori, som inkluderer den nære fremtiden. Da Paris-avtalen ble skrevet i 2015 ble for eksempel nået satt til perioden frem til 2020, som var avtalens stipulerte tiltredelsestidspunkt.³⁸ I omstillingen til et lavutslippssamfunn er nået satt til tiden frem til 2030 og 2050, i den forstand at det er henholdsvis de internasjonale og nasjonale tidsrammene for omstillingsperioden.³⁹ Ved å utvide nået, holdes klimakrisens potensielle katastrofale utfall på armlengdes avstand.

Samtidig er det å viske ut skillet mellom nåtiden og fremtiden en del av den transnasjonale, klimapolitiske målsettingen. For målet med klimapolitikken er å gjøre fremtiden så lik nåtiden som mulig, både klimatisk og sosioøkonomisk sett. Det ligger i begrepet *bærekraftig utvikling*. Skrekkscenarioet er det motsatte: *Klimakatastrofen*. Som motsatte potensielle utfall av klimakrisen er dette blitt to dominerende narrative strukturer, som former hvordan vi i dag tenker og snakker om forholdet mellom nåtidens klimakrise og fremtiden. I den siste halvdelen av denne artikkelen skal jeg undersøke hvordan disse to narrative organiserer tid.

Bærekraftig utvikling

Begrepet bærekraftig utvikling har vært et moteord i klima- og miljøpolitikk i et par tiår. Begrepet blir brukt i partiprogrammer på tvers av partiskalaen, fra Fremskrittspartiet til Rødt, men med nokså forskjellig betydning. Og det har for lengst blitt tatt i bruk også i helt andre sektorer, som sykehuspolitikk, innvandringspolitikk og universitetspolitikk.⁴⁰ I denne sammenhengen skal jeg imidlertid konsentrere meg om de miljøpolitiske betydningene.

Når begrepet brukes om for eksempel sykehuspolitikk, universitetspolitikk eller innvandringspolitikk er det gjerne som et sektoravgrenset, bedriftsøkonomisk begrep. Det miljøpolitiske begrepet om bærekraftig utvikling befinner seg på et helt annet skalanivå. Begrepet er globalt, det favner om både natur og kultur – nærmest som totaliteter – og det har en lang tidshorisont. Begrepet blir gjerne knyttet til Brundtland-rapporten *Vår felles framtid*.⁴¹ Rapporten vier et helt kapittel til å definere begrepet, og det står sentralt i dens argumentasjon for å sikre fremtidig global utjevning. Selve begrepet er imidlertid eldre.

Historikeren Jacobus du Pisani har undersøkt begrepets historie, og han tar utgangspunkt i hvordan den moderne ideen om utvikling og fremskritt ble utfordret tidlig på 1970-tallet. Det ble da stilt spørsmålsteget ved forestillingen om at raskt globalisert økonomisk virkelig kunne bringe folk ut av fattigdom, samtidig som det ble en økt bevissthet om jordens ressursbegrensinger.⁴²

Rapporten *Hvor går grensen?*⁴³ (1972), som var forfattet av tankesmia The Rome Club, var en av de mest sentrale fremskrittskritiske tekstene fra denne perioden. Rapporten rettet oppmerksomheten mot klodens ressursbegrensinger, og konklusjonen var at:

Hvis den nåværende tendens med hensyn til veksten i folketall, industrialisering, forurensing, matproduksjon og uttømming av ressurser fortsetter uten forandringer, vil grensene for den økonomiske vekst på denne planeten bli nådd en eller annen gang i løpet av de kommende hundre år.⁴⁴

Samtidig argumenterte rapporten for at det var mulig å endre denne trenden, ved «å etablere en økologisk og økonomisk stabilitet som kan holdes ved like inn i fremtiden».⁴⁵ Boken ble umiddelbart oversatt til norsk. I oversettelsen blir ikke begrepet *bærekraftig* brukt – det var ennå ikke et etablert norsk uttrykk. Men i den engelske originalteksten brukes ordet

sustainable.⁴⁶ Da rapporten kom ut var begrepet *sustainable development* nylig lansert, sannsynligvis av økonomen Barbara Ward, og rapporten bidro til at begrepet ble etablert.

du Pisani påpeker at 70-tallets begrep om bærekraftig utvikling impliserer et balanserende, gjensidig avhengighetsforhold mellom utvikling og bevaring. Denne balansegangen var bærekraftig i den forstand at den ville legge til rette for en utviklingskurve som kunne opprettholdes i uoverskuelig fremtid, og den var bevarende i den forstand at begrensninger i beskatningen av jordens begrensede ressurser var en forutsetning for at utviklingen ikke ville kollapse.⁴⁷

En av betingelsene for at denne ideen skulle få bredt gjennomslag var at kloden ble betraktet som *ett* sammenhengende og avgrenset sted, der menneskeheten var prisgitt en felles skjebne. Miljøhistorikeren Ursula Heise hevder at det vokste frem en slik bevissthet i årene rundt 1970. Hun argumenterer for at den tidligere så lokalt orienterte tenkingen i vestlig miljøbevegelse, da fikk tilført en global dimensjon – det hun kaller en planetarisk fornemmelse.⁴⁸ En ny type fotografier av jordkloden var særlig betydningsfull for fremveksten av ideen om kloden som et skjebnefellesskap. To bilder er gjerne blir fremhevet. Det ene av dem ble tatt av Apollo 8- astronauten William Anders 24. desember 1968, og viser jorden mens den stiger opp over månens horisont. Bildet er blitt kalt «Earth Rise» eller «Jordoppgang». Fire år senere landet mannskapet på Apollo 17 på månen. De hadde solen i ryggen og kunne fotografere en fullt opplyst jordklode. Fotografiet er blitt hetende «The Blue Marble», altså «Den blå klinkekule». Heise argumenterer for at disse to bildene la grunnlaget for helt nye måter å tenke om jorden på. Disse bildene betraktet jorden utenfra – ikke som prangende og uendelig, men som en liten kule i et stort, mørkt intet. Sammen dannet de grunnlaget for forestillingen om den blå planet. De viser frem jorden som et avgrenset hele, som er uendelig vakker, men sårbar.⁴⁹

Femten år etter at astronautene på Apollo 17 hadde tatt det berømte fotografiet av jorden, brukte FN-rapporten *Vår felles framtid* nettopp dette bildet som utgangspunkt for å argumentere for behovet for en bærekraftig utvikling.⁵⁰ Med utgangspunkt i dette bildet tegner rapporten en krisesituasjon som favner oss alle, som et globalt, fellesmenneskelig skjebnefellesskap i nåtid og fremtid. Denne krisen ligner den *Hvor går grensen?* skisserte femten år tidligere. I de årene som hadde gått siden *Hvor går grensen?* hadde det tilkommet nye kunnskaper om global oppvarming, og i *Vår felles framtid* er klimaendringene skrevet inn en komplekst planetarisk krisebeskrivelse. Men i motsetning til *Hvor går grensen?*

understreker *Vår felles framtid* at bærekraftighet ikke setter noen grense for utviklingen. Det vil si, i rapporten heter det: «Begrepet bærekraftig utvikling innebærer begrensninger som springer ut av dagens teknologiske nivå, sosiale organisasjon og av biosfærens evne til å ta opp i seg virkningene av menneskets virksomhet. Men både teknologi og sosial organisasjon kan styres og forbedres. De kan rydde vei for en ny epoke med økonomisk vekst.»⁵¹

Brundtland-rapporten knyttet for første gang begrepet om bærekraftig utvikling også til «kampen mot klimaendring».⁵² Siden den tid har dette miljøpolitiske begrepet vært gjenstand for det Mike Hulme kaller klimareduksjonisme, og det har først og fremst blitt et scenario for å hankses med klimakrisen. En bærekraftig utvikling handler stadig om å balansere mellom økonomisk vekst, samfunnsutvikling, teknologisk utvikling og økologisk ivaretagelse. Begrepsbruken har imidlertid endret seg med årene, og den teknologiske utviklingen har etter hvert kommet i forgrunnen. I dagens miljøterminologi blir begreper som *grønn økonomi* og *grønn teknologi* brukt minst like ofte som *bærekraftig utvikling*. Begge disse begrepene ble brukt allerede på 1990-tallet, men de siste årene er det blitt brukt stadig hyppigere,⁵³ og de møtes i det nye begrepet *det grønne skiftet*. Dette samlebegrepet har bredt om seg i løpet av kort tid. Ifølge avisdatabasen Retiever dukket *det grønne skiftet* opp i norsk presse for første gang i en artikkel i *Stavanger Aftenblad* 22. februar 2013.⁵⁴ I 2015 kåret Språkrådet det til årets ord, foran *flyktningsdugnad* og *oljesmell*.⁵⁵

Ved første øyekast kan det virke som om det grønne skiftet innebærer et radikalt brudd mellom nåtid og fremtid, men det er bare tilsynelatende.⁵⁶ Begrepet slo igjennom med full tyngde i forbindelse med lanseringen av den internasjonale rapporten *The New Climate Economy* i 2014. Jens Stoltenberg var Norges representerte i arbeidsgruppen bak rapporten, samtidig var han en av FNs to spesialutsendinger for klimaendringer og økonomi.⁵⁷ Sammen med klima- og miljøminister Tine Sundtoft og statsminister Erna Solberg lanserte han rapporten for et nordisk publikum. Under denne lanseringen formulerte Solberg seg slik:⁵⁸

Over tid har det vært mye diskutert at lavere klimautslipp og økonomisk vekst ikke lar seg forene. Rapporten «New Climate Economy» skifter fokus, og viser at vi må tenke nytt: Lavere klimagassutslipp og økonomisk vekst henger tett sammen.

Jeg blir omstillingsoptimist av å lese denne rapporten. Klimaspørsmålet må ikke ses som en byrde som begrenser mulighetene for verdiskapning, men snarere en mulighet for utvikling og vekst.

Det betyr ikke at omstillingen til lavutslippssamfunnet vil bli enkel, eller uten kostnader. Men argumentet om at lavere utslipp vil svekke mulighetene for økonomisk vekst må revurderes fullstendig.

Tiden er inne for å tenke langsiktig om klimaøkonomien. Vi trenger et grønt skifte.⁵⁹

Slik sett er ikke det grønne skiftet et dyptgripende historisk skifte, tvert om handler dette skiftet om kontinuitet. Mens *klimakrisen* gjør fremtidens farer og risikoer til nåtidige problemer, impliserer *det grønne skiftet* en forestilling om at nåtidens menneske kan overlate løsningen på disse farene og risikoene til en teknologisk utvikling. Det politiske målet er opprettholdelse av dagens samfunnsform, kombinert med en stadig økonomisk vekst. Her er det få motstemmer i norsk politikk. Utover Rødt, som ikke forholder seg til begrepet i sitt arbeidsprogram, ser Miljøpartiet De Grønne ut til å være det eneste partiet som ikke knytter begrepet til fortsatt vekst. For partiet er målet med det grønne skiftet kun å «sikre livsgrunlaget for fremtidens generasjoner, og fremtiden til den norske velferdsstaten».⁶⁰ Miljøpartiet er slik sett opptatt av opprettholdelse, fremfor vekst.

Det ligger ikke bare løsninger på klimakrisen i de mange begrepene om en bærekraftig utvikling. Disse begrepene avvikler også den fremskrittsskrisen som Hartog mener kjennetegner senmodernitetens historisitetsregime. For hverken fremtiden eller fremskrittet er i krise innenfor en slik tenkning. Fremtiden ser tvert imot lys ut, takket være troen på teknologiske fremskritt. Med en bærekraftig utvikling vil ikke klimakrisen utløse noen dramatiske samfunnsomveltninger. Den vil dermed heller ikke utfordre verdensbilder eller religiøse og kulturelle tolkningsrammer.⁶¹ Begrepene om en bærekraftig utvikling innebærer ikke noe grunnleggende skifte, hverken i levevilkår eller samfunnsstrukturer. De impliserer i stedet en tro på at fremskrittet vil sørge for at overgangen mellom nåtiden og fremtiden blir sømløs.

Klimakatastrofen

I diskursen om en bærekraftig utvikling er samtidig det motsatte fremtidsscenariet hele tiden i spill. For alternativet til omstilling er katastrofalt. *Klimakatastrofen* er et begrep som til stadighet dukker opp i mediene. I likhet med klimakrisen blir klimakatastrofen som regel skrevet i bestemt form, entall. Dermed blir en rekke ulikartede enkeltkonsekvenser av den globale oppvarmingen gjort til ett enkeltfenomen, helt uavhengig av tid og rom. Slik sett er også *klimakatastrofen* en kollektivsingular.⁶² Det er én katastrofe, og den vil ramme oss alle. Det er noe apokalyptisk over det hele.

Slike apokalyptiske fremtidsvisjoner er fremtredende både i populærkulturens fremstilling av klimakrisen og i den internasjonale klimapolitiske retorikken. Dette er ikke særegent for klimakrisen. Apokalypsen er en måte å gi den usikre fremtiden en form for ordnet struktur på,⁶³ og apokalypsen er da også en tilbakevendende narrativ modell for fremtidsdiagnostikk, enten det dreier seg om klimaendringer, pandemiscenarier eller kjernekraft. Det akademiske nyhetsbladet *Bulletin of Atomic Scientists* er for eksempel kjent for sin dommedagsklokke. Den ble introdusert i 1947, og brukes fortsatt som en indikator på hvor stor fare det er for at menneskeheten vil utslette alt liv på kloden. Vurderingen er basert på akademiske analyser av teknologiske og geofysiske farer. Denne klokken tikker stadig nærmere dommedag. I 2002 var klokken sju minutter på tolv. Ti år senere var den 5 minutter på tolv, mens viserne i skrivende stund står tre minutter på tolv.⁶⁴

Klimakatastrofen er modellert etter samme tikkende dommedagsplott. Tenketanken The New Economics Foundation telte for eksempel ned i 100 måneder frem til 1. desember 2016. Denne dagen ville det ikke lenger være noen vei tilbake. Jordens fremtid ville være prisgitt klimaet selv.⁶⁵ Den franske utenriksministeren, Laurent Fabius, brukte tilsvarende apokalyptisk retorikk da han i et møte i FN 12. mai 2015 erklærte at: «Vi er på kanten av en klimatisk avgrunn. Vi har faktisk bare 500 dager igjen for å unngå klimakaos.»⁶⁶ De 500 dagene var den tiden som var igjen til Paris-møtet halvannet år senere.

Mens den religiøse apokalypsen markerer overgangen mellom en dennesidig og en hinsidig tilværelse, er den sekulære apokalypsen dennesidig. Det gjelder både atomalderens og klimaendringenes eskatologi. Dommedag er flyttet inn i historien, og den postapokalyptiske tilværelsen er jordisk.

Klimaapokalyptiske framtidsutsikter er blitt fantasifullt beskrevet i populærkulturen, men slike scenarier er også blitt beskrevet i langt mer troverdige termer av både presse og klimaforskere. I forkant av klimamøtet i Doha i 2012 skrev for eksempel *Dagsavisens* Tor Sandberg en kort bakgrunnsartikkel med tittelen «Lukker øynene for klimakatastrofen». Teksten handler om at de internasjonale målene for utslippsreduksjon på langt nær var nådd. Tvert mot. «Det ligger derfor an til en katastrofal temperaturøkning på opp mot fem grader», skrev Sandberg i ingressen. Deretter fortsetter artikkelen med å vise til daværende forskningsdirektør ved CICERO, Knut H. Alfsen, som uttaler at «Verden vil bli stygg, stygg,

stygg, stygg ved en temperaturøkning på fem grader. Forrige gang det var fire grader varmere enn nå, var Europa et sumpland. Verden vil ikke bli til å kjenne igjen. Jeg grøsser på ryggen når jeg tenker på det [...]».⁶⁷

[BILDE: Faksimile fra *Dagsavisen* 3. desember 2012]

Til Sandbergs artikkelen følger det en illustrasjon av klimakatastrofen. Illustrasjonsfotoet viser hus som var rast sammen i vindkastene under orkanen Sandy, som hadde herjet den amerikanske østkysten måneden før. I billedteksten står det: «Stormen Sandy som herjet i New York nylig, var bare en forsmak på hva verden har i vente. Også vi nordmenn må regne med at hus og annen eiendom kan bli ødelagt når klimaet går amok».⁶⁸ En enkelthendelse et helt annet sted på kloden blir altså brukt som et eksempel på fremtidige katastrofer her hjemme. Slik blir klimakatastrofen effektivt aktualisert for leseren.

Denne eksempelbruken er ikke enestående. Tilsvarende uværseksempler blir hyppig brukt i pressen for å illustrere alvoret i klimakrisen. I slike tilfeller blir enkeltstående ekstremværhendelser fremstilt som direkte konsekvenser av den globale oppvarmingen. Til tross for at klimaforskningen kun gir kunnskaper om sannsynligheten for at det vil bli mer og kraftigere ekstremvær i en varmere fremtid, har klimajournalistikken en tendens til å postulere direkte årsaks-virkningssammenhenger mellom global oppvarming og konkrete ekstremværhendelser. Dette har vært en klimajournalistisk fremstillingsform siden 1990-tallet.⁶⁹ Og da orkanen Sandy traff den amerikanske østkysten, stod klimaendringene helt sentralt i den transnasjonale medieringen av stormen og ødeleggelsene. I USA ble Sandy kalt Frankenstorm, fordi den slo til rundt Halloween. Kallenavnet understreket også stormens monstrøse karakter, og allerede før stormen hadde nådd land hadde NASAs kommunikasjonsmedarbeidere omdøpt de menneskeskapte klimaendringene til «The Bride of Frankenstorm».⁷⁰ Da *Dagsavisen* noen uker senere valgte å bruke Sandy som et eksempel på konsekvensene av den globale oppvarmingen, var det både et dagsaktuelt og et veletablert medialt eksempel.

Slik eksempelbruk fungerer effektivt. Generelt sett er eksempler retoriske former som er gode å argumentere med. De fungerer effektivt, fordi de forbinder det spesifikke til allmenne poenger. De knytter delen til helheten. Og de knytter noe konkret til et abstrakt prinsipp.⁷¹ Det finnes to hovedformer for eksempler; de som følger en vertikal logikk, og de som følger en

horisontal logikk. De vertikale er eksempler som belyser et grunnprinsipp eller en allmenn sannhet. Slik er det med de forbilledlige eksemplene. Et horisontalt eksempel er derimot ikke forbilledlig, men gjentakende. Det er et eksempel som peker mot en rekke lignende hendelser.⁷²

De eksemplene på ekstremvær som blir brukt i media for å belyse den kommende klimakatastrofen følger både en vertikal og en horisontal akse. De er vertikale fordi de belyser et allment akseptert grunnprinsipp – vår viten om konsekvensene av de menneskeskapt klimaendringene. Og de er horisontale, fordi de gjerne blir satt sammen til kjeder av eksempler. Det vil si at ulike former for ekstreme værhendelser som tørke, ekstrem varme eller store nedbørsmengder kan bli listet opp som del av samme resonnement. Disse eksemplene kan være hentet fra hele kloden. Det er ikke uvanlig at værhendelser i USA blir sett i forbindelser med værhendelser i Europa eller Asia.⁷³ Alt sammen blir fremstilt som relevante eksempler for en hjemlig, fremtidig hverdag.

Når *Dagsavisen* bruker orkanen Sandy som eksempel på hva som er i vente her hjemme «når klimaet går amok», beveger eksempelbruken seg på tvers av både tid og rom. I denne sammenhengen skal jeg konsentrere meg om den temporale dimensjonen slik eksempelbruk

I billedteksten til Sandbergs artikkel er orkanen Sandy et eksempel på en type ekstreme værhendelse som det kan ventes flere av i fremtiden. Samtidig er den et eksempel på hele den kommende klimakatastrofen. Den er slik sett et apokalyptisk forvarsel, som best kan beskrives som et moderne, sekulært jærtegn. Nåtidens modellering av fremtidige, større katastrofer ligner jærtegnfortolkninger i tidligmoderne tid. Dermed kan eldre jærtegnfortolkning brukes som en optikk for å forstå dagens forestillinger om klimakatastrofen.

I tidligmoderne tid ble uvanlige og dramatiske hendelser lest som guddommelige tegn som varslet om en kommende sørgelig, ofte katastrofal hendelse. Slike tegn kunne være forvarsler om selve dommedag.⁷⁴ For å forstå tegene måtte man gå veien om Bibelen. Store flommer kunne for eksempel bli tolket i lys av Syndfloden, mens himmelfenomener som stjernesudd, kometer eller bisoler og naturfenomener som jordskjelv og flodbølger kunne bli tolket i lys av eskatologiske bibelsteder som Luk. 21,25: «Det skal vise seg tegn i sol og måne og stjerner, og på jorden skal folkene bli grepet av angst og fortvilelse når hav og brenninger bruser».⁷⁵ I

dette verdensbildet gir det ikke mening å skille verdslig og religiøs historie. Bibelen var «den store kode» for å fortolke og forstå verden,⁷⁶ og de bibelske fortellingene var betraktet som historiske realiteter. I et tidligmoderne historisitetsregime fungerte de bibelske eksemplene som et historisk tolkningsgrunnlag, fordi forventningshorisonten ikke var vesensforskjellig fra erfaringsrommet. Verden var grunnleggende sett den samme innenfor rammene av Guds plan.⁷⁷ Dermed kunne jærtegnene bevege seg på tvers av tiden, og peke både framover og bakover i tid.

Dagens bruk av naturkatastrofer som forvarsler om en klimaendret fremtid har likheter med tidligmoderne jærtegnargumentasjon, i den forstand at den er eksempelbasert og at eksemplene knytter sammen hendelser og fenomener på tvers av tid. Men forholdet mellom fortid, nåtid og fremtid er et annet. Fortidens fortellinger er ikke lenger relevante som tolkningsgrunnlag. Nåtidens naturkatastrofer blir kun speilet opp mot vitenskapelig modellering av fremtidens klima. Fremtidens klima blir brukt for å forstå nåtidens hendelser, samtidig er fremtidens klima i denne sammenhengen jo ikke annet enn vår tids fremtidsprognoser. Ekstremværeksampler av den typen som *Dagsavisen* bruker i artikkelen «Lukker øynene for klimakrisen» forholder seg til nåtid og fremtid i en nærmest sirkulær bevegelse.

På de aller siste sidene av boken *Regimes of Historicity* spør Hartog om forskyvningen mellom erfaringsrommet og forventningshorisonten nå har kommet så langt at forbindelsen mellom dem har nådd bristepunktet.⁷⁸ Slik ser det ut til å være i klimakatastrofens temporale logikk. Erfaringsrommet er ikke lenger relevant. I den mediale bruken av ekstremvær som eksempel på en fremtidig klimakatastrofe, er nåtidens hendelser i stedet innlemmet i forventningshorisonten. Fremtidens klimaatastrofe har allerede begynt.

Når tid blir målt i celsius

Målet med denne artikkelen har vært å undersøke hvordan vår tids forestillinger om klimakrisen får betydning for hvordan tid blir oppfattet og organisert. Temporalt sett står sammenfiltringen av historisk tid og dyptid sentralt i klimakrisen. Dipesh Chakrabarty hevder at møtet mellom disse to tidssjiktene får konsekvenser for hvordan vi bør forstå mennesket som historisk aktør. Han argumenterer for at menneskeheten heretter må betraktes som en kollektiv historisk aktør, på artsnivå. Slik understreker hvor fundamental sammenfiltringen av disse tidssjiktene bør være for vår historieforståelse. Samtidig er dette i første rekke et

historieteoretisk argument.⁷⁹ Det berører i liten grad de kulturelle dimensjonene ved klimakrisen. I denne artikkelen har jeg villet rette fokuset mot klimakrisen som kulturelt orienteringspunkt, temporalt sett. Jeg har argumentert for at klimakrisen også setter et tredje tidssjikt i spill – familietiden. Dette tidssjiktet knytter nokså abstrakte prosesser til hverdagslig tidsorientering, og avgrenser dermed forventningshorisonten. Dernest har jeg argumentert for at begreper om klimakrisen også ordner tid på et annet nivå – som narrative strukturer som organiserer forholdet mellom erfaringer og forventninger. Jeg har foreslått noen overordnede måter dette skjer på, ved å se på motsatsene *bærekraftig utvikling* og *klimakatastrofen*. Det er imidlertid nødvendig med flere og grundigere empiriske studier for å forstå hvordan klimakrisens temporale strukturer griper inn i folks hverdagsliv og forestillingsverden.

Det er likevel liten tvil om at vissheten om klimakrisen har endret måten vi tenker om tid på. Det er ikke lenger mulig å tenke om fremtiden, uten samtidig å inkorporere jordsystemets fremtid. Sammenfiltreringen av naturens og menneskets tid griper inn i så å si alle former for samfunnsplanlegging. Det er i og for seg ikke noe nytt at frykten for naturens krefter får betydning for politikk og planlegging. Både den fremskrittforestillingen som kommer til uttrykk i begreper om en bærekraftig utvikling og eskatologien bak klimakatastrofen bygger videre på det historikeren Kevin Rozario har kalt *modernitetens katastrofelogikk*. Han argumenterer for at moderniteten på den ene siden kjennetegnes av en kontinuerlig frykt for katastrofer og et like kontinuerlige fremskrittrettet forsøk på å sikre seg mot dem.⁸⁰ De siste tiårene har det imidlertid skjedd en forskyvning i katastrofelogikkens dynamikk. Tidligere ble naturens farer oppfattet som konstant størrelser, mens utviklingen kunne gjøre samfunnet stadig mer rustet til å overvinne dem. Dermed har sårbarhet og utvikling vært oppfattet som omvendt proporsjonale størrelser. Slik er det ikke lenger. Naturen er ikke lenger betraktet som en konstant størrelse, og fremskrittet må nå skje på naturens premisser. Det er ikke fremskrittet, men naturen som er blitt den primære historiske endringsfaktoren. Det er denne forskyvningen som gjør naturvitenskapelig klimamodellering til et økonomisk og politisk styringsredskap. Mens klimaendringene er antropogene, ser klimakrisens tidsdimensjon ut til å gå i motsatt retning. Tidsdimensjonen er uløselig knyttet til det globale klimaet og jordsystemet. Med inspirasjon fra James Lovelock kan vi kanskje kalle den *gaiafisert*.⁸¹

Litteratur

Bjørkdahl, Kristian. «Anti-sublim». I *Vagant* nr.1 (2015). <http://www.vagant.no/anti-sublim-antropocen/>, lesedato 24. januar 2017.

- Chakrabarty, Dipesh. «The Climate of History: Four Theses». I *Critical Inquiry* 35 (2009): 197–222.
- Crutzen, Paul. & Eugene Stoermer. «The 'Anthropocene'». I *Global Change Newsletter* 41 (2000): 17–18.
- du Pisani, Jacobus A. «Sustainable development: Historical roots of the concept». *Environmental Sciences*, vol. 3, nr. 2 (2006): 83–96.
- Ekström, Anders. «Exhibiting Disasters: Mediation, Historicity, and Spectatorship». I *Media, Culture & Society*, vol. 34, nr. 4 (2012): 472–487.
- Ekström, Anders & Henrik Svensen. «Naturkatastrofer i menneskets tidsalder. Mot en tverrfaglig forståelse av antropocen-begrepet». I *Tidsskrift for kulturforskning*, nr. 3 (2014): 6–21.
- Engebretsen, Eivind, Kristin Heggen, Sarthak Das, Paul Farmer & Ole Petter Ottersen. «Paradoxes of sustainability with consequences for health», *The Lancet Global Health*, vol. 4, nr. 4 (2016): 225–226.
- Endfield, Georgia & Carol Morris. «Cultural Spaces of Climate». I *Climate Change* 113 (2012): 1–4.
- Eriksen, Anne. *Topografenes verden: Fornminner og fortidsforståelse*. Oslo: Pax, 2007.
- Eriksen, Anne, Ellen Krefting & Anne Birgitte Rønning. «Eksempelets makt». I *Eksempelets makt: Kjønn, representasjon og autoritet fra antikken til i dag*, redigert av Anne Eriksen, Ellen Krefting & Anne Birgitte Rønning, 9–38. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2013
- Friestad, Jonas Haarr, Turid Furdal, Øystein Skribeland og Carina Johansen. «Hvor ble det av klima-engasjementet?». *Stavanger Aftenblad* 22. februar (2013).
- Frye, Northrop. *Den store kode: Bibelen & litteraturen*. Århus: Aros, 1992.
- Gilje, Nils & Tarald Rasmussen. *Tankeliv i den lutherske stat: Norsk idéhistorie*, bd. 2. Oslo: Aschehoug, 2002.
- Hareven, Tamara K. «Family Time and Historical Time». I *Daedalus* 106/2 (1977): 57–70.
- Hartog, François. «Le present de l'histoire». *Débat* nr. 158 (2010): 18–31.
- Hartog, François. *Regimes of Historicity. Presentism and Experience of Time*. New York: Columbia University Press, 2015.
- Heise, Ursula. *Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Hulme, Mike. «Reducing the Future to Climate. A Story of Climate Determinism and Reductionism». *Osiris* 26/1 (2011): 245–266.
- Intergovernmental Panel on Climate Change. *Climate Change 2014: Synthesis Report*. IPCC, 2015. <https://www.ipcc.ch/report/ar5/syr/>, lesedato 21. januar 2017.
- Jordheim, Helge 2013. «Krise, kritikk og hypokreti: Krisebegrepet hos Reinhart Koselleck». I *Unntakstilstand og forfatning: Brudd og kontinuitet i konstitusjonell rett*, redigert av Dag Michalsen, 119–137, Oslo: Pax.
- Jordheim, Helge & Erling Sandmo. «Hva verden var: En forfallshistorie». I *Verden*, Hermann Braun, redigert av Helge Jordheim & Erling Sandmo s. 7–39. Oslo: Unipub, 2011.
- Jørgensen, Marianne Winther & Louise Philips. *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur, 2000.
- Kjærgaard, Kathrine. «Grønland som del af den bibelske fortælling: En 1700-tals studie». I *Kirkehistoriske Samlinger* (2010): 51–130.
- Koselleck, Reinhart. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1985.
- Koselleck, Reinhart. «Crisis». *Journal of the History of Ideas*, vol. 67, nr. 2 (2006): 357–400.
- Koselleck, Reinhart. *Begreber, tid og erfaring: En tekstsamling*. København: Hans Reitzels forlag, 2007.

- Kermode, Frank. *The Sense of an Ending. Studies in the Theory of Fiction with a New Epilogue*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Kverndokk, Kyrre. *Naturkatastrofer: En kulturhistorie*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2015.
- Latour, Bruno. *Vi har aldri vært moderne: Essay i symmetrisk antropologi*. Oslo: Spartacus, 1996.
- Lovelock, James. *Gaia: A New Look at Life on Earth*. Oxford: Oxford University Press, 1979.
- Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers & William W. Behrens III. *Hvor går grensen? MITs forskningsrapport om verdens fortsatte vekst*. Oslo: Cappelen.
- Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers & William W. Behrens III. *The Limits to Growth. A report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe books, 1972.
- Monastersky, Richard. «The Human Age». *Nature* 519/12 (2015): 144–147.
- Rappaport, Rhoda. *When Geologists Were Historians, 1650–1750*. Ithaca: Cornell University Press, 1997.
- Rozario, Kevin. *The Culture of Calamity: Disaster and the Making of Modern America*. University of Chicago Press: Chicago, 2007.
- Sandberg, Tom. «Lukker øynene for klimakatastrofen». *Dagsavisen* 3. desember (2012): 10–11.
- Skjong, Hans. «Komfort trumfer klima». I *Dagsavisen* 30. desember (2016): 10–11.
- Svensen, Henrik. «På vei mot epokeskifte». I *Morgenbladet* 16. september (2016).
<https://morgenbladet.no/aktuelt/2016/09/pa-vei-mot-epokeskifte>, lesedato 04.01.17.
- Ulstein, Hege. «Hvor ble det av Alvoret i alt mylderet?» I *Dagsavisen* 26. november (2016): 2–3.
- Verdenskommisjonen for miljø og utvikling. *Vår felles framtid*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1987.

Nettsider

Bulletin of the Atomic Scientists.

<http://thebulletin.org/timeline>, lesedato 16. januar 2017.

Google Books Ngram:

https://books.google.com/ngrams/graph?content=Climate+Crisis&year_start=1800&year_end=2008&corpus=15&smoothing=3&share=&direct_url=t1%3B%2CClimate%20Crisis%3B%2Cc0, lesedato 30. desember 2016.

Miljøpartiet De grønne:

<https://www.mdg.no/politikk/klima/>, lesedato 10. April 2017.

NASA:

Oct. 26, 2012, second update – NASA Sees Hurricane Sandy as the "Bride of Frankenstorm" Approaching U.S. East Coast,
https://www.nasa.gov/mission_pages/hurricanes/archives/2012/h2012_Sandy.html,
lesedato 17. januar 2017.

Nasjonalbiblioteket. NB Ngram:

https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=klimakrisen&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=bok, lesedato 30. desember 2016.
https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=gr%C3%B8nn+%C3%B8konomi&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=bok,

https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=gr%C3%B8nn+teknologi&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=bok, lesedato 13. januar 2017.

NRK Dagsrevyen:

<https://tv.nrk.no/serie/dagsrevyen/NNFA02120316/03-12-2016#t=42s>, lesedato 29.12.16.

One hundred months and counting:

<http://www.onehundredmonths.org.uk/>, lesedato 30. januar 2017.

Regjeringen:

<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/Klima--vekst--sant/id2000805/>, lesedato 12. januar 2017.

<https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/Tale-ved-lansering-av-rapporten-A-better-climate-for-growth/id2000816/>, lesedato 15. januar 2017.

<https://www.regjeringen.no/no/tema/klima-og-miljo/klima/innsiktsartikler-klima/gront-skifte/id2076832/>, lesedato 12. januar 2017.

Språkrådet:

<http://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt/2015/arets-ord-det-gronne-skiftet/>, lesedato 13. januar 2017.

Sustainable Development Knowledge Platform:

<https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>, lesedato 21. januar 2017.

Universitetet i Bergen:

HF-2018: *Prosjektplan vedtatt i fakultetsstyremøte 16.12.15 sak 67/15*

http://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/prosjektplan_hf_2018.pdf, lesedato 27. mars 2017.

University of Leicester:

Media note: Anthropocene Working Group (AWG).

<http://www2.le.ac.uk/offices/press/press-releases/2016/august/media-note-anthropocene-working-group-awg>, lesedato 30. januar 2017.

The White House:

Obama, Barack 2015. Remarks by President Obama at the First Session of COP21.

<https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/11/30/remarks-president-obama-first-session-cop21>, lesedato 5. januar 2017.

YouTube:

<https://www.youtube.com/watch?v=jfeS5k1518o>, lesedato 30. januar 2017.

¹ <https://tv.nrk.no/serie/dagsrevyen/NNFA02120316/03-12-2016#t=42s>, lesedato 29.12.16.

² Hege Ulstein 2016. «Hvor ble det av alvoret i alt mylderet?» I *Dagsavisen* 26. november (2016).

³ https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=klimakrisen&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=bok, lesedato 30.12.16.

https://books.google.com/ngrams/graph?content=Climate+Crisis&year_start=1800&year_end=2008&corpus=15&smoothing=3&share=&direct_url=t1%3B%2CClimate%20Crisis%3B%2Cc0, lesedato 30.12.16.

⁵ Helge Jordheim. «Krise, kritikk og hypokreti: Krisebegrepet hos Reinhart Koselleck» I *Unntakstilstand og forfatning: Brudd og kontinuitet i konstitusjonell rett*, redigert av Dag Michalsen (Oslo: Pax, 2013).

⁶ Denne artikkelen er del av det NFR-finansierte prosjektet "The Future is Now: Temporality and Exemplarity in Climate Change Discourses" (2017–2020). Artikkelen løfter fram noen perspektiver som vil bli utforsket videre i prosjektet.

⁷ Jf. Jørgensen, Marianne Winther & Louise Philips, *Diskursanalys som teori och metod* (Lund: Studentlitteratur, 2000), 33.

⁸ Reinhart Koselleck, «Crisis», *Journal of the History of Ideas*, vol. 67, nr. 2 (2006), 358.

⁹ Reinhart Koselleck, *Begreber, tid og erfaring: En tekstsamling* (Hans Reitzels forlag: København, 2007), 40–41.

¹⁰ Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1985), 276–277.

¹¹ Koselleck, «Crisis», 381.

¹² Koselleck, «Crisis», 372, jf. Jordheim. «Krise, kritikk og hypokreti: Krisebegrepet hos Reinhart Koselleck», 127.

¹³ François Hartog, *Regimes of Historicity. Presentism and Experience of Time* (New York: Columbia University Press, 2015), 2.

¹⁴ Hartog, François 2-010. «Le present de l'histoire», *Débat* nr. 158.

¹⁵ Hartog, *Regimes of Historicity. Presentism and Experience of Time*, 198.

¹⁶ «Each of the last three decades has been successively warmer at Earth's surface than any preceding decade since 1850. The period from 1983 to 2012 was *very likely* the warmest 30-year period of the last 800 years in the Northern Hemisphere, where such assessment is possible (*high confidence*) and *likely* the warmest 30-year period of the last 1400 years (*medium confidence*).» Intergovernmental Panel on Climate Change, *Climate Change 2014: Synthesis Report* (IPCC, 2015), 40.

¹⁷ Paul Crutzen & Eugene Stoermer, «The 'Anthropocene'», *Global Change Newsletter* 41 (2000), 17.

¹⁸ Richard Monastersky, «The Human Age», *Nature* 519/12 (2015).

¹⁹ Henrik Svensen, «På vei mot epokeskifte», *Morgenbladet*. 16. september (2016).

<https://morgenbladet.no/aktuelt/2016/09/pa-vei-mot-epokeskifte>, lesedato 04.01.17.

²⁰ Anders Ekström & Henrik Svensen, «Naturkatastrofer i menneskets tidsalder. Mot en tverrfaglig forståelse av antropocen-begrepet», *Tidsskrift for kulturforskning*, nr. 3 (2014), 8.

²¹ <http://www2.le.ac.uk/offices/press/press-releases/2016/august/media-note-anthropocene-working-group-awg>, lesedato 30. januar 2017.

²² Jf. Bruno Latour, *Vi har aldri vært moderne: Essay i symmetrisk antropologi*, (Oslo: Spartacus, 1996), 22.

²³ Rhoda Rappaport. *When Geologists Were Historians, 1650–1750* (Ithaca: Cornell University Press, 1997), Anne Eriksen, *Topografenes verden: Fornminner og fortidsforståelse* (Oslo: Pax, 2007).

²⁴ Dipesh Chakrabarty, «The Climate of History: Four Theses», *Critical Inquiry* 35 (2009).

²⁵ Kristian Bjørkdahl 2015. «Anti-sublim», *Vagant* nr.1. <http://www.vagant.no/anti-sublim-antropocen/>, lesedato 24. januar 2017.

²⁶ Se f. eks. Jordheim, «Krise, kritikk og hypokreti: Krisebegrepet hos Reinhart Koselleck», 120, Bjørkdahl, «Anti-sublim».

²⁷ Jf. Georgia Endfield & Carol Morris, «Cultural Spaces of Climate», *Climate Change* 113 (2012).

²⁸ Mike Hulme, «Reducing the Future to Climate. A Story of Climate Determinism and Reductionism», *Osiris* 26/1 (2011).

²⁹ Chakrabarty, «The Climate of History: Four Theses», 212.

³⁰ Hartog, *Regimes of Historicity. Presentism and Experience of Time*, 196.

³¹ Chakrabarty, «The Climate of History: Four Theses», 221.

³² Hans Skjong «Komfort trumfer klima», *Dagsavisen* 30. desember (2016), 10.

³³ Originaltittel: *Our Common Future*

³⁴ «[A] world that is worthy of our children». Barack Obama, «Remarks by President Obama at the First Session of COP21». *The White House* (2015). <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/11/30/remarks-president-obama-first-session-cop21>, lesedato 5. januar 2017.

³⁵ Tamara K. Hareven, «Family Time and Historical Time», *Daedalus* 106/2 (1977).

³⁶ «And let there be no doubt, the next generation is watching what we do. Just over a week ago, I was in Malaysia, where I held a town hall with young people, and the first question I received was from a young Indonesian woman. And it wasn't about terrorism, it wasn't about the economy, it wasn't about human rights. It was about climate change. And she asked whether I was optimistic about what we can achieve

here in Paris, and what young people like her could do to help. [...] I want to show her passionate, idealistic young generation that we care about their future.» Obama, «Remarks by President Obama at the First Session of COP21».

³⁷ Hartog, *Regimes of Historicity. Presentism and Experience of Time*, 199.

³⁸ Det viste seg imidlertid at tilstrekkelig mange land ratifiserte avtalen umiddelbart. Dermed kunne den tre i kraft allerede 4. november 2016.

³⁹ <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>, lesedato 21. januar 2017, <https://www.regjeringen.no/no/tema/klimate-og-miljo/klimate/innsiktsartikler-klimate/gront-skifte/id2076832/>, lesedato 21. januar 2017.

⁴⁰ For en redegjørelse for bruken av begrepet i sykehuspolitikk, se Eivind Engebretsen med flere, «Paradoxes of sustainability with consequences for health», *The Lancet Global Health*, vol. 4, nr. 4 (2016). I innvandringspolitikken er det i første rekke Fremskrittspartiet som har tatt det i bruk, gjennom partiets Bærekraftutvalg. Da det humanistiske fakultetet ved Universitetet i Bergen skulle sette i gang en omfattende revisjon av fakultetets studieprogrammer i 2015, var målet å utvikle «en framtidsrettet og bærekraftig studieprogramportefølje av høy kvalitet», se http://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/prosjektplan_hf_2018.pdf, lesedato 27. mars 2017.

⁴¹ Verdenskommisjonen for miljø og utvikling, *Vår felles framtid* (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1987).

⁴² Jacobus A. du Pisani, «Sustainable development: Historical roots of the concept», *Environmental Sciences*, vol. 3, nr. 2 (2006).

⁴³ Originaltittel: *The Limits to Growth*.

⁴⁴ Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jørgen Randers & William W. Behrens III. *Hvor går grensen? MITs forskningsrapport om verdens fortsatte vekst* (Oslo: Cappelen, 1972), 15–16.

⁴⁵ Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jørgen Randers & William W. Behrens III. *Hvor går grensen? MITs forskningsrapport om verdens fortsatte vekst*, 15–16.

⁴⁶ Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jørgen Randers & William W. Behrens III. *The Limits to Growth. A report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind* (New York: Universe books, 1972), 24.

⁴⁷ du Pisani, «Sustainable development: Historical roots of the concept», 91.

⁴⁸ «A sense of planet».

⁴⁹ Ursula Heise, *Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global* (Oxford: Oxford, 2008), 22–23, Helge Jordheim & Erling Sandmo, «Hva verden var: En forfallshistorie». *Verden*, Hermann Braun, redigert av Helge Jordheim & Erling Sandmo (Oslo: Unipub, 2011), 32.

⁵⁰ Verdenskommisjonen for miljø og utvikling, *Vår felles framtid*, 13.

⁵¹ Verdenskommisjonen for miljø og utvikling, *Vår felles framtid*, 18.

⁵² Verdenskommisjonen for miljø og utvikling, *Vår felles framtid*, 131–133.

⁵³

https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=gr%C3%B8nn+%C3%B8konomi&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=bok,

https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=gr%C3%B8nn+teknologi&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=bok, lesedato 13. januar 2017.

⁵⁴ Jonas Haarr Friestad, Turid Furdal, Øystein Skribeland og Carina Johansen, «Hvor ble det av klima-engasjementet?», *Stavanger Aftenblad* 22. februar (2013). I denne databasen gir begrepet 81 treff for 2013, mot 3384 for 2016.

⁵⁵ <http://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt/2015/arets-ord-det-gronne-skiftet/>, lesedato 13. januar 2017.

⁵⁶ Se f. eks. <https://www.regjeringen.no/no/tema/klimate-og-miljo/klimate/innsiktsartikler-klimate/gront-skifte/id2076832/>, lesedato 12. januar 2017.

⁵⁷ UN's High-Level Advisory Group on Climate Change Financing.

⁵⁸ Rapporten kom i stand etter et initiativ fra regjeringene i Colombia, Etiopia, Indonesia, Norge, Storbritannia, Sverige og Sør-Korea. Jens Stoltenberg var den norske representanten i kommisjonen som stod bak rapporten.

⁵⁹ <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/Tale-ved-lansering-av-rapporten-A-better-climate-for-growth/id2000816/>, lesedato 15. januar 2017.

⁶⁰ <http://rødt.no/politikk/arbeidsprogram/#7>, lesedato 10. april 2017, <https://www.mdg.no/politikk/klimate/>, lesedato 10. april 2017.

⁶¹ Hartog, *Regimes of Historicity. Presentism and Experience of Time*, 198–200.

⁶² Takk til Helge Jordheim, som har påpekt dette.

⁶³ Frank Kermode, *The Sense of an Ending. Studies in the Theory of Fiction with a New Epilogue* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 93.

⁶⁴ <http://thebulletin.org/timeline>, lesedato 16. januar 2017.

⁶⁵ <http://www.onehundredmonths.org.uk/>, lesedato 30. januar 2017.

-
- ⁶⁶ «We are on the edge of a climatic abyss. In fact, we have 500 days to avoid climate chaos.» <https://www.youtube.com/watch?v=jfeS5k1518o>, lesedato 30. januar 2017.
- ⁶⁷ Tom Sandberg, «Lukker øynene for klimakatastrofen», *Dagsavisen* 3. desember (2012), 10.
- ⁶⁸ Sandberg, «Lukker øynene for klimakatastrofen», 11.
- ⁶⁹ Kyrre Kverndokk, *Naturkatastrofer: En kulturhistorie* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2015), 219–251.
- ⁷⁰ NASA. Oct. 26, 2012, second update – NASA Sees Hurricane Sandy as the "Bride of Frankenstorm" Approaching U.S. East Coast, https://www.nasa.gov/mission_pages/hurricanes/archives/2012/h2012_Sandy.html, lesedato 17. Jaunar 2017.
- ⁷¹ Anne Eriksen, Ellen Krefting & Anne Birgitte Rønning, «Eksempelets makt», *Eksempelets makt: Kjønn, representasjon og autoritet fra antikken til i dag*, redigert av Anne Eriksen, Ellen Krefting og Anne Birgitte Rønning (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2013), 9.
- ⁷² Jf. Anne Eriksen, Ellen Krefting & Anne Birgitte Rønning, «Eksempelets makt», 12.
- ⁷³ Kverndokk, *Naturkatastrofer: En kulturhistorie*, 240–245, Anders Ekström, «Exhibiting Disasters: Mediation, Historicity, and Spectatorship». *Media, Culture & Society*, vol. 34, nr. 4 (2012), 474.
- ⁷⁴ Nils Gilje & Tarald Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat: Norsk idéhistorie*, bd. 2 (Oslo: Aschehoug, 2002), 203–233.
- ⁷⁵ Se f. eks. Kverndokk, *Naturkatastrofer: En kulturhistorie*, 60–77.
- ⁷⁶ Northrop Frye, *Den store kode: Bibelen & litteraturen* (Århus: Aros, 1992), Kathrine Kjærgaard, «Grønland som del af den bibelske fortælling: En 1700-tals studie». *Kirkehistoriske Samlinger* (2010), 59–60.
- ⁷⁷ Koselleck, *Begreber, tid og erfaring. En tekstsamling*, 40–41.
- ⁷⁸ Hartog, *Regimes of Historicity. Presentism and Experience of Time*, 203–204.
- ⁷⁹ Chakrabarty, «The Climate of History: Four Theses».
- ⁸⁰ Rozario, *The Culture of Calamity: Disaster and the Making of Modern America* (Chicago: University of Chicago Press, 2007), 10.
- ⁸¹ Jf. James Lovelock, *Gaia: A New Look at Life on Earth*, (Oxford: Oxford University Press, 1979).